

BRONS

Linda Dielemans en Sanne te Loo (ill.)
(door Ine Muys)

OVER DE MAKERS

Schrijfster en archeologe Linda Dielemans (1981) is gepassioneerd door de prehistorie. Ze verzint graag verhalen bij plaatsen en voorwerpen die ze na duizenden jaren weer kan zien en aanraken. Haar jeugdroman *Schaduw van de leeuw* (2018) werd bekroond met de Senaatsprijs van De Nederlandse Kinderjury en genomineerd voor de Thea Beckmanprijs 2020. Het verhalende non-fictieboek *Brons* (2019) leverde haar een nominatie voor de Woutertje Pieterse Prijs en een Vlag en Wimpel op. In de dertigste aflevering van de Grote Vriendelijke Podcast vertelt Linda Dielemans over haar nieuwste boek *Het lied van de vreemdeling* (2020).

(<https://www.lindadielemans.com> en

<http://www.degrotevriendelijkepodcast.nl/e/aflevering-30-linda-dielemans/>)

Illustratrice Sanne te Loo (1972) maakt al meer dan tien jaar kinderboeken. Ze publiceerde eigen prentenboeken waaronder *De schoenen van de zeemeermin* (2012) en *Dit is voor jou* (2018), waarvoor ze een Zilveren Penseel kreeg. Daarnaast werkt Sanne te Loo samen met verschillende schrijvers. Ze illustreerde bijvoorbeeld het met de Jenny Smelik-IBBY-prijs bekroonde *De duik* (2014) van Sjoerd Kuiper, *De jongen die met de dieren schaatste* (2018) van Edward van de Vendel en het prentenboek *De man met de zeegroene ogen* (2019) van Koos Meinderts.

(<https://www.sanneteloo.nl>) In het volgende YouTube-filmpje kan je beide makers aan het woord horen:

https://www.youtube.com/watch?v=SPWB71O_Ib0.

Voor je begint: plan je een digitaal overlegmoment? Bij de @-tekens vind je tips & tricks om je bespreking voor te bereiden.

1. VERHAAL

(Onder)titel, cover en schutbladen

- De titel van het boek is kort maar krachtig. Zijn de juryleden het hierover eens? Waarom (niet)? Waarom denken ze dat de makers voor een ondertitel gekozen hebben? (bv. om het onderwerp te verduidelijken én aantrekkelijk voor te stellen: waarom zijn er bronzen voorwerpen in moerasgebied beland?) Hebben de juryleden een andere (onder)titel in gedachten? Zo ja, welke? (bv. van gloednieuw metaal tot gezonken schat)
- Hebben de juryleden de cover bestudeerd? Wat staat er precies op afgebeeld? (bv. twee toegewijde ambachtslieden maken gebruik van een eenvoudige werkplaats om brons te gieten (op pagina 20 zie je dit

duo kopererts verhitten). De ene draagt een koperen of bronzen halsketting, de andere een vuurstenen of bronzen dolk.) Denk je dat het boek opvalt in de boekhandel? Waarom (niet)? (bv. vanwege het mysterieuze en sfeervolle tafereel / de blauwe achtergrond met smeulende, rozige gloed / de glimmende opdruk)

- Bekijk samen de schutbladen. Wat staat er volgens de juryleden op afgebeeld? (bv. een donker tafereel met verkoelde bladeren en takken. Is het een glimp van een verlaten bronswerkplaats, een uitgedoofd vuur? De blauwe spikkels doen aan waterbubbels denken. Zien we een moerassige plek of een veen, weg van de bewoonde wereld, waar bronzen voorwerpen achtergelaten zijn? (Vergelijk het tafereel eens met de prent op de pagina's 166-167.) Meteen na (of voor) de schutbladen volgt een bronzen bladzijde. Suggereert de vormgever dat, als je diep graaft en onderzoekend leest, je bronzen schatten kunt ontdekken?)

Magisch metaal

@ Vraag de juryleden de bronstijd te beschrijven. Hoe leefden de mensen vierduizend jaar geleden en waar hielden ze zich mee bezig? Laat hen zoveel mogelijk trefwoorden opsommen. Als je via een digitaal platform werkt, kan je gebruikmaken van de chatfunctie en alle trefwoorden meteen in een woordwolk plakken (via www.woordwolk.nl of www.mentimeter.com bijvoorbeeld). Zo zien jullie meteen welke associaties het vaakst voorkomen. Overloop samen de trefwoorden en vraag de juryleden om toelichting. Wat wisten ze al over brons en de bronstijd vooraleer ze het boek gelezen hadden? Welke weetjes en trefwoorden hebben ze opgepikt tijdens het lezen? Je kunt de juryleden ook de volgende stellingen en vragen voorleggen:

Brons is een sterk en magisch mengsel.

- Zijn de juryleden het hierover eens? Waarom (niet)? Hoe kwamen de mensen ertoe brons te vervaardigen? In bijlage 1 vind je een beknopte toelichting.
- Lees een stukje voor uit 'Het begin' (pp. 29-39). Wie bedoelt de schrijfster met 'wij'? Vanuit wiens gezichtspunt is dit verhaal geschreven? (bv. het kopererts, dat door koperzoekers in stukken gekapt en de mijn uit gedragen wordt) Waarover gaat het verhaal volgens de juryleden? (bv. over de 'geboorte' van brons, in de gedaante van een bronzen bijl? / het is een poëtisch verhaal waarin je de verschillende fases uit de voorafgaande informatieve tekst kan herkennen: kopererts > koper > koper + tin (brons) > bijl?)
- Bekijk samen de zinnen onder 'Een stem van brons' in bijlage 1. Van welke bronzen voorwerpen zijn de gedachten afkomstig? Kunnen de juryleden zich voorstellen dat de voorwerpen jaloers en bang zijn, of dat ze dromen van nieuwe avonturen en herinneringen ophalen? Waarom (niet)? (bv. ja, ik praat soms tegen mijn computer of andere voorwerpen en doe dan alsof die een eigen persoonlijkheid hebben, zie ook p. 111 / nee, ik vind het ongeloofwaardig dat de bronzen voorwerpen menselijke gevoelens en verlangens hebben)

Halsringen waren in de bronstijd erg gegeerd. Voor zo'n prachtig sieraad gaf je je mooiste beverhuiden in ruil.

(bv. waar en niet waar: halsringen waren behalve mooie sieraden vooral handig want ze deden dienst als ruilmiddel met een vaste waarde, ofwel een soort geld. In onze streken waren ze wel kostbaarder dan in de buurt van de koper- en tinmijnen in het oosten: hoe verder je van de mijnen en bronswerkplaatsen woonde, hoe groter de kans dat je de bronzen halsring die je via tussenpersonen te pakken kon krijgen als een bijzonder sieraad droeg. Met je halsring toonde je in dat geval hoe groot jouw netwerk en wereld was, pp. 44-47, 52-54, zie ook kaart achterin)

De bronzen bijlen waren de boeken van de bronstijd. Je kon gewoon niet zonder! (bv. waar: de bronzen bijl was niet alleen je favoriete want sterkste gereedschap, hij leverde je ook een heleboel verhalen op: via de handelaars hoorde je (de wildste) anekdotes over de bronssmid die je bijl vervaardigd had en de bijl zelf droeg merktekens van de streek van herkomst. Als je een goede bijl wist te bemachtigen dan zorgde je er bovendien voor dat iedereen wist dat hij van jou was door hem op jouw beurt met patronen te versieren. Mensen lazen elkaars bijlen zoals wij vandaag boeken lezen, pp. 77-78).

De bronstijd is een magische en bijzonder vreedzame periode in onze geschiedenis. De mensen hadden wel bijlen en dolken, maar die gebruikten ze om bomen te kappen en riet te snijden. (niet waar: de mensen gebruikten bijlen en dolken inderdaad als alledaagse werktuigen, maar ze konden die ook als wapens inzetten. In feite zijn de allereerste 'echte' wapens in de bronstijd uitgevonden! Bronzen zwaarden zijn ontstaan uit dolken, maar de mensen gebruikten ze niet bepaald om rieten daken mee te snijden. In 1987 ontdekten archeologen het zogenaamde graf van Wassenaar. Daarin vonden ze twaalf mensen die door geweld om het leven waren gekomen. Nadien kwamen ze nog meer graven op het spoor (pp. 101-105). Er zijn ook zes zwaarden gevonden die allerm minst ontworpen waren om mee te vechten, wel om mee te pronken en over te vertellen. Het zwaard van Ommerschans bijvoorbeeld is een haarfijn versierd reuzenzwaard, door een meestersmid vervaardigd (pp. 129-138). Benieuwd hoe dit reuzenzwaard er vandaag uitziet? Neem een kijkje op de website van het Rijksmuseum van Oudheden: <https://www.rmo.nl/museumkennis/archeologie-van-nederland/nederland-in-de-prehistorie/de-voorwerpen/zwaard-van-ommerschans/>)

Lukt het de juryleden aan elkaar te vertellen wat het grote mysterie van de brons tijd inhoudt?

- Zijn ze inderdaad te weten gekomen waarom mensen hun meest waardevolle spullen in moerasgebieden achterlieten? (bv. we hebben helaas geen tijdmachine om die vraag met honderd procent zekerheid te beantwoorden. De schrijfster doet wel een poging: ze onderzoekt de teruggevonden schatten of deposities en roept daarbij de hulp van een brons tijd expert in, p. 51).
- De schrijfster geeft met andere woorden mogelijke verklaringen. Welke theorie(ën) vinden de juryleden het geloofwaardigst? (bv. in plaats van je bronzen voorwerp te repareren of om te smelten, kon je ervoor kiezen het op een natte plaats, op de grens tussen de bewoonde en de ongekende wereld, achter te laten omdat: je wou sparen, ofwel iets kostbaar bewaren voor later (p. 50) / het een offer was aan de (rivier)goden: als je iets belangrijks wenste of je voelde je schuldig, moest je iets kostbaars in ruil kunnen geven (pp. 54, 80-82, 97 - Wolf) / je je kostbare bezit wou verbergen voor jezelf en/of je omgeving: er kleefde een nare herinnering aan en/of iedereen in de buurt wist dat het jou toebehoorde en dat kwam je niet langer uit (pp. 55, 68 - Mare) / je je zwaard (en jezelf) wou schoonspoelen van schuld: je beging er onvergeeflijke daden mee (pp. 110-111, 125 - Tark) / je je dierbare zwaard een mooie begrafenis wou geven (p. 111, 125 - Tark, 153 - Ada)

Genre en opbouw

Vraag de juryleden te omschrijven met wat voor soort boek ze te maken hebben. De volgende vragen kunnen hen op weg helpen:

- Kan je in enkele zinnen vertellen waarover het boek gaat? Hoe zit het boek in elkaar, en wie zijn de personages? (bv. het boek telt 7 delen. Het eerste deel is een inleiding, waarin de schrijfster uitlegt waarom ze een boek over brons geschreven heeft. In het tweede deel lees je hoe brons 'ontdekt' en vervaardigd werd. In de delen 3 tot en met 6 staan verschillende bronzen voorwerpen en hun betekenissen centraal: het derde deel gaat over de (esthetische en economische) betekenis van bronzen sieraden, het vierde deel over de populariteit van de bronzen bijl (praktische betekenis), het vijfde deel over de allereerste bronzen wapens (praktische betekenis) en het zesde deel over bijzondere reuzenzwaarden (rituele betekenis). In het laatste en zevende deel gaat de schrijfster dieper in op de (onschatbare) waarde van bronzen voorwerpen. De hoofdpersonages in dit boek (en in de verzonnen verhalen) zijn de bronzen voorwerpen zelf, ofwel de radnaald, de bijl, het zwaard en het reuzenzwaard)
- Welke uitspraken vind je het best bij het boek passen, en waarom? Zijn de juryleden het erover eens dat er voor elk van de uitspraken iets te zeggen valt?
 - A. Het is een verhalend non-fictieboek. (bv. je leert bij over bronzen voorwerpen en ontdekt hun levensverhalen)
 - B. Het is een geïllustreerde geschiedenis. (bv. je duikt via tekst en beeld de brons tijd in)
 - C. Het is een cadeaubook voor onderzoekers allerhande. (bv. je schenkt het aan kinderen en volwassenen die van onderzoek en wetenschap houden en/of graag oeroude overblijfselen opgraven)
- Denk je dat de makers een bedoeling hebben met dit boek? Waarom denk je dat ze dit boek gepubliceerd hebben? (bv. informeren over en enthousiasmeren voor de prehistorie / verbeelding prikkelen)
- Voorin het boek vind je een inhoudstafel en achterin een bijlage met onder meer een kaart met de vindplaatsen van koper, tin en bronzen reuzenzwaarden. Hebben de juryleden die voor / tijdens / na het lezen gebruikt? Waarom (niet)? (bv. ja, om het overzicht te bewaren en/of favoriete hoofdstukken terug te vinden / nee, ik vind de inhoudstafel en de bijlage overbodig)
- In de inleiding stelt de schrijfster zichzelf, haar medewerkers en de studie van de archeologie voor. Vinden de juryleden dit waardevol om lezen? Waarom (niet)? (bv. ja, want ik had geen idee wat archeologen precies doen / ja, ik vind het goed om weten dat er een bronsexpert aan het boek meegewerkt heeft / nee, ik vind dat het boek voor zich spreekt)
- Is het de juryleden opgevallen dat de schrijfster van feiten vertrekt en vervolgens bedenkt wat er gebeurd kan zijn? Sommige stukken tekst lijken net een sprookje: "Op een dag, ergens in de bergen van Servië of Turkije, zag iemand een opvallend stuk steen dat roze glom in het zonlicht" (p. 17) Zijn de juryleden het erover eens dat de schrijfster de geschiedenis zelf mag invullen als de wetenschappers meerdere verklaringen hebben en/of in het duister tasten? Zelf zegt de schrijfster erover: "Het zou heel goed kunnen dat koper ontdekt is op de manier die ik net heb beschreven, al weet niemand dat natuurlijk zeker." (p. 18)

Schrijfstijl en taalgebruik

- Wat vinden de juryleden van de schrijfstijl van Linda Dielemans? (bv. enthousiast / vlot / magisch / langdradig / ingewikkeld) Kunnen ze ook een fragment aanhalen om hun mening te onderbouwen? Beoordelen ze de informatieve tekst op dezelfde manier als de verzonnen verhalen? Kijk in bijlage 2 voor enkele voorbeelden van poëtische taal.
- Vinden de juryleden dat de schrijfster erin slaagt de geschiedenis van het brons toegankelijk te maken voor hen? Waarom (niet)? Zoek samen naar technieken die de schrijfster gebruikt om de lezers bij het verhaal te betrekken. In bijlage 2 vind je voorbeelden van de volgende technieken: verleden met heden vergelijken, de lezer direct aanspreken, vragen stellen.
- “Het is misschien niet het gemakkelijkste woord, maar omdat alle archeologen en wetenschappers het gebruiken, doe ik dat in dit boek ook.” (p. 51) Kunnen de juryleden zich herinneren over welk woord de schrijfster het hier heeft? (bv. depositie, een achtergelaten voorwerp) Vinden de juryleden het belangrijk dat de schrijfster wetenschappelijke termen gebruikt en uitlegt? (bv. ja, ik vind het fijn om nieuwe woorden te leren / ja, zo kan ik beter volgen / nee, ze kon evengoed eenvoudigere woorden gebruiken) Hebben de juryleden de woordenlijst achterin het boek gebruikt? Waarom (niet)?

Illustraties en vormgeving

- Sanne Te Loo maakte vroeger vooral levensechte portretschilderijen. In een interview vertelt ze: “mijn werk [is] versoberd, te veel realisme vind ik niet meer interessant. Ik houd ervan een eigen werkelijkheid te scheppen. Die heeft niemand in z'n hoofd, behalve jij.” (<https://www.lezen.nl/sites/default/files/Lezen2-2017.pdf>, p. 33) Vinden de juryleden dat de illustratrice in dit boek voor een realistische of eerder voor een versoberde en fantasievolle aanpak gekozen heeft? Kunnen de juryleden hun bevindingen met voorbeelden onderbouwen? (bv. de koperzoekers op de pagina's 20-22 hebben sterk vereenvoudigde gezichten / expressief in plaats van realistisch kleurgebruik op de pagina's 58-59, 114-115 / contouren en experimentele druktechnieken in plaats van gedetailleerd uitgewerkte personages en landschappen op de pagina's 26, 30-31, 90, 125, 144, 155)
- In de flaptekst staat: “De prachtige illustraties van Sanne Te Loo laten de bronstijd op een magische manier tot leven komen.” Zijn de juryleden het hiermee eens? Waarom (niet)? (bv. ja, de illustraties zijn gevoel- en sfeervol (bv. twee koperzoekers bij het vuur op pagina 37 en portret van Mare en Lot op pagina 65) en soms zelfs spannend of een beetje eng (bv. zwaardvechter Tark met Bijter op de pagina's 114-115 en god Kerd met reuzenzwaard Sehwol op de pagina's 144-145))
- Op de pagina's 166-167 krijg je in een oogopslag te zien waarover het boek gaat. Kunnen de juryleden zich hierin vinden? Waarom (niet)? (bv. de illustratrice gaf alle personages en hun bronzen voorwerpen een plek in één en hetzelfde watergebied. Ze schilderde alleen de contouren: als schimmen uit een ver verleden doemen ze op uit het moeras. Aan de voorwerpen zelf zie je niet dat ze van brons zijn, maar het riet, de watervogels en de lucht hebben wél een bronskleur)
- Blader samen door het boek en focus op de vormgeving. Is het de juryleden opgevallen dat alle delen een eigen kleurverloop en rotsgravure hebben? Of dat het boek enkele bronzen pagina's telt? Houden ze bij het beoordelen van boeken doorgaans rekening met de vormgeving? Waarom (niet)? (bv. ja, ik besteed bijvoorbeeld aandacht aan de plaatsing van tekst en beeld, de kleurkeuzes en de lettertypes: vorm en inhoud zijn voor mij één geheel / nee, ik focus me bij het beoordelen op de inhoud: hoe het boek eruit ziet vind ik minder belangrijk)

2. VERWERKING

Lang leve brons

“Kijk eens om je heen. Is er iets van koper waar jij nu bent? Of iets van brons? Daarin zou zomaar koper of tin kunnen zitten dat al in de bronstijd uit de grond is gehaald. Misschien al wel vierduizend jaar geleden! (p. 170)

Zoek in huis naar een bronzen of koperen voorwerp. Misschien vind je ergens een punaise? Je kan ook een voorwerp kiezen uit de collectie ‘Nederland in de prehistorie’ op de website van het Rijksmuseum van Oudheden: <https://www.rmo.nl/museumkennis/archeologie-van-nederland/nederland-in-de-prehistorie/>.

- Welke (levens)reis heeft je voorwerp afgelegd? Waar werd het koper voor je voorwerp gevonden en/of het brons gesmeed? Was je voorwerp ooit een bijl, een halsring of een zwaard?
- In wiens bezit is je voorwerp geweest? Welke waarde had het voorwerp voor die persoon? Waarom werd je voorwerp gerepareerd en/of omgesmeed?
- Heb je een korte maar krachtige geschiedenis in gedachten? Schrijf het nu op vanuit het gezichtspunt van jouw bronzen voorwerp. Hoe voelde het voorwerp zich wanneer het pas gegoten was? Is je voorwerp blij om nu, duizenden jaren later, in jouw bezit te zijn?

Heb je zin in een visuele opdracht? Giet je korte geschiedenis dan in een infographic.

- @ Download Canva op de smartphone of tablet of surf naar www.canva.com op je computer. Ga naar “Een ontwerp maken” en typ “Infographic” in de zoekbalk. Kies vervolgens een sjabloon uit.
- Zowel de tekst als de afbeeldingen kan je aanpassen door erop te klikken.
 - A. Neem foto's van je koperen of bronzen voorwerp of zoek kwalitatieve foto's op internet. Je kan natuurlijk ook een schilderij of (bronzen) afdruk van je voorwerp maken, het fotograferen en het een plek in je infographic geven.
 - B. Vat de (levens)reis van je voorwerp samen in enkele zinnen en voorzie voor iedere zin een apart tekstvakje. Bedenk tot slot een aantrekkelijke titel.

3. WAARDERING

Wat vonden de juryleden van dit boek? Vraag naar meningen over het geschiedkundige onderwerp, de opbouw en indeling, de schrijfstijl, de illustraties en de vormgeving van het boek. Stel ook enkele gerichte vragen, zoals:

- Wat vinden de juryleden van de onderwerpkeuze? Lazen ze wel eens eerder een boek over de bronstijd of de prehistorie? Zo ja, waarin verschilde het van dit boek?
- Welke getuigenis van een bronzen voorwerp vond je het bijzonderst om lezen? Vind je dat de schrijfster er goed aan gedaan heeft geschiedkundige informatie met verzonnen verhalen te combineren? Waarom (niet)?
- Welke prent uit dit boek zou jij cadeau geven aan een geschiedenisliefhebber of archeoloog? Maak je een keuze op basis van de sfeer, het onderwerp en/of de vorm (kleurgebruik en compositie bijvoorbeeld)?
- In het laatste hoofdstuk noemt de schrijfster het boek “een spannend en mysterieus verhaal” waarover je kunt nadenken. Geven de juryleden haar gelijk? Waarom (niet)?

LEESSUGGESTIES

- Lepelsnijder / Marjolijn Hof en Anette Fienieg (ill.) (Querido, 2019)
- Rivieren : een reis langs zeeën, meren en rivieren / Peter Goes (ill.) (Lannoo, 2018)
- Kinderen van de Eindeloze Vlake / Ellen van Velzen (Lemniscaat, 2018)

Juryleden kunnen online op de KJV-boeken reageren.

Ga naar www.kjv.be, klik op ‘Welke boeken moet ik lezen’ en dan op de groep en het boek in kwestie.